

ρη νά ξαναγίνη, ἐφ' ὅσον ὑπάρχουν οἱ ἴδιοι ὄροι πού τήν προσδιορίζουν, καί τέταρτος εἶναι ὅτι, οἱ προϋποθέσεις, ὅπου μέσα τους παρουσιάζεται τό ψυχικό γεγονός, πρέπει ὅπωςδήποτε νά γνωρισθοῦν καί νά ἀνακοινωθοῦν γιά νά μπορῇ ἕνας ἄλλος παρατηρητής, ἂν θέλῃ νά ἀλλάξῃ τίς προϋποθέσεις αὐτές νά προσθέσῃ ἢ νά ἀφαιρέσῃ ὄρους, γιά νά ἰδῇ ποιό θά εἶναι τό ἀποτέλεσμα.

Ἔτσι λοιπόν ἀναπτύχθηκε ἡ πειραματική ψυχολογία. Εἶδαμε ὅτι ἡ δυσκολία ἡ μεγάλη πού ἔχει νά ἀντιμετωπίσῃ ἡ αὐτοπαρατήρηση ἔγινε ἀφορμή ὥστε νά γεννηθῇ τό πείραμα. Ἦταν δηλαδή τό πείραμα μιά διέξοδος ἀπό αὐτές τίς δυσκολίες πού παρουσιάσθηκαν στήν αὐτοπαρατήρηση.

Τό πείραμα ὅμως δέν ἀπέδωκε τούς καρπούς ἐκείνους πού ἐπίστευαν ἀρχικά οἱ θεμελιωτές του, γιὰτί τό πείραμα δέν μπορεῖ νά φθάσῃ παντοῦ μέσα στήν ψυχική τοῦ ἀνθρώπου ζωή. Τό πείραμα π.χ. δέν ἔχει καμμιά ἀπολύτως ἀξία, ὅταν πρόκειται γιά τό ἐσωτερικό τοῦ ἀνθρώπου, ὅταν πρόκειται γιά τόν πραγματικό ψυχικό κόσμο τοῦ ἀνθρώπου, ὅπως οἰκοδομεῖται σιγά σιγά μέ ὀρισμένες ἀρχές πού τόν διέπουν. Μέσα ἐκεῖ τό πείραμα μάς ἀφήνει ὅλους ἀβοήθητους. Ἀποδίδει ὀρισμένα πράγματα τό πείραμα, ὅταν πρόκειται γιά ἀπλῆ ψυχικά γεγονότα, γιά αἰσθήματα, γιά τή μνήμη κλπ. Τά συνθετώτερα ψυχικά γεγονότα, ἐκεῖνα πού γιά τήν κατανόησίν των μοχθεῖ ἡ ψυχολογία, μένουν ἔξω ἀπό τήν ἀκτίνα τοῦ πειράματος. Μέ τό πείραμα μπορεῖ π.χ. νά γνῶρίσω κάτι γιά τή σχέση πού ὑπάρχει μεταξύ ὀρισμένου ψυχικοῦ φαινομένου καί ἀντιστοίχου φυσιολογικοῦ φαινομένου. Τί εἶναι ὅμως βούληση, διάνοια, συναίσθημα καί γενικά τί εἶναι ψυχικό γεγονός, τοῦτο τό πείραμα δέν μπορεῖ καθόλου νά μάς τό διδάξῃ, γιὰτί τό πείραμα εἶναι ἕνα

δάνειο, πού αναγκαστικά κάνει ή ψυχολογία από τή φυσική επιστήμη. Είναι μία βοήθεια πού ζητάει από άλλου. Υπάρχει μία ανάγκη πού ώθει τήν ψυχολογία προς τό πείραμα. Η ανάγκη αυτή είναι πού τήν κάνει νά δεχθῆ ὄχι μόνον τό πείραμα, ἀλλά νά προχωρήσῃ νά κάμῃ καί ἄλλα δάνεια από τήν φυσική επιστήμη, νά αὐξήσῃ δηλαδή τούς τρόπους πού θά τήν βοηθήσουν γιά ὀρισμένη εξέταση τῶν ψυχικῶν γεγονότων. Ὅμως μόνον τά ψυχικά γεγονότα πού ἀνήκουν στήν περιοχή ἐκείνη, ὅπου τά ψυχικά δέν χωρίζονται αὐστηρά ἀπό τά φυσιολογικά γεγονότα, εἶναι δυνατόν νά ἐξετασθοῦν ἀπό τό πείραμα. Ὅμως γιά τά ψυχικά γεγονότα τά ἴδια, ψιά τήν ψυχική ζωή τοῦ ἀνθρώπου, τό πείραμα εἶναι ὀλωσδιόλου ἀνίκανο νά μάς βοηθήσῃ, γιατί ποτέ καί πουθενά μέ τό πείραμα δέν θά συναντήσωμε ψυχικά γεγονότα πού εἶναι δυνατόν νά λάβουν τή μορφή τοῦ μαθηματικοῦ τύπου μέ τήν ἔννοια πού εἴπαμε πρίν, δηλαδή τοῦ μέσου ὅρου - χωρίς ὅμως ὁ μέσος ὅρος αὐτός νά ἀνταποκρίνεται ποτέ στήν πραγματικότητα. Ὁ τρόπος μέ τόν ὁποῖον δουλεύει τό πείραμα εἶναι ὁ ἑξῆς: Κάτι πού ὑπάρχει ψυχικά μόνον, μία πραγματικότητα ψυχική, προσπαθεῖ νά τήν μεταφράσῃ σέ ποσοτική σχέση. Μέ τό πείραμα τό ποιόν τῶν ψυχικῶν φαινομένων γίνεται ποσόν, ὅποτε ὅμως παύει νά εἶναι καί ψυχικό φαινόμενο.

Ὁ ἄνθρωπος ὅμως δέν μένει στό πείραμα, ὄχι γιατί δέν θέλει, ἀλλά γιατί ὅπως εἶπα πρίν, εἶναι ποσόν καί ὄχι ποιόν καί τά ποσά δέν μπορεί νά τά φέρῃ μέσα στόν ἄνθρωπο, στήν προσωπικότητα τοῦ ἀνθρώπου. Γιὰ τοῦτο ἡ αὐτοπαρατήρηση μένει ἡ βασική μέθοδος τῆς ψυχολογίας, γιατί μόνον μέ αὐτήν εἶναι δυνατόν νά θεμελιωθῆ ἡ ψυχολογία ὡς επιστήμη. Τό ἴδιο ἔγινε παράλληλα καί μέ τήν παιδαγωγική, γιατί καί ἐκεῖνη ἐπέρασε ἀπό τή δοκιμασία τοῦ πειράματος, ἀλλά ἀναγκάστηκε νά γυρίσῃ στίς θεωρητικές της

ἀρχές. Ἡ αὐτοπαρατήρηση δέν παύει νά ἔχη βεβαίως πολλά τρωτά. Ἡ μελέτη τοῦ ἑαυτοῦ μου εἶναι ἀτομική καί δέν εἶναι δυνατόν νά γίνη ἀλλοίως, ὅσο μέγας καί ἂν εἶναι ὁ ψυχολόγος. Ἐφ' ὅσον ἡ μελέτη στηρίζεται στήν αὐτοπαρατήρηση, θά ἔχη χαρακτήρα πάντοτε ἀτομικό. Ἐκτός αὐτοῦ γιά τήν ψυχική ζωή ἡ αὐτοπαρατήρηση εἶναι κάτι χωρίς ὄρια. Ἐκεῖνος πού παρατηρεῖ πηγαίνει πάντοτε ἀπό τήν μιά κρίση στήν ἄλλη. Ὁ Ἡράκλειτος πρῶτος εἶδε τό βάθος αὐτοῦ τῆς ψυχῆς. "ψυχῆς πείραμα ἰών οὐκ ἐξεύροιο, πᾶσαν ἐπιπορευόμενος ὁδόν· οὕτω βαθύν ἔχει λόγον".

Καί μόνον αὐτός ὁ χαρακτήρας τῆς ψυχικῆς ζωῆς θά ἔπρεπε νά εἶναι ἀρκετός γιά νά ἀποδείξη τήν σχετική μόνο ἀξία τοῦ πειράματος. Ἐπειδή λοιπόν ἡ αὐτοπαρατήρηση μέ φέρνει πάντοτε σέ εἰδικό ἀτομικό ἀποτελεσμα καί ποτέ σέ γενικό, ἐνῶ ἡ σκέψη καί ὁ σκοπός τῆς ἐπιστήμης πού ἀξίζει τό ὄνομά της, εἶναι νά φθάσῃ σέ γενικά ἀποτελέσματα, καί ἐπειδή κανείς δέν εἶναι ἐν θέσει νά ἐλέγξῃ τήν αὐτοπαρατήρηση, παρά μόνον ἐκεῖνος πού τήν κάνει, ὑπάρχει ἀνάγκη νά συμπληρωθῇ ἡ αὐτοπαρατήρηση μέ τήν ψυχική πείρα τῶν ἄλλων ἀνθρώπων.

Καί στή φυσική πέτρα ἰσχύει ἡ ἀρχή τῆς ἀτομικότητος τῆς πείρας. Καί ἐκεῖ ὅ,τι βλέπω, ὅ,τι ἀκούω, τό βλέπω καί τό ἀκούω ἀνεξάρτητα ἀπό τόν ἄλλον. Καί ἡ συνεννόησή μου μέ τόν ἄλλον γιά ὠρισμένα πράγματα τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου, στηρίζεται πάντοτε σέ σημάδια, σέ σήματα, στή γλῶσσα, στή λέξη. Ποτέ ὅμως στήν ἄμεση ψυχική πέτρα πού ἔχω ἐγώ κι' αὐτός γιά τά πράγματα. Ὅτι καί ἡ φυσική πέτρα πού ἔχω γιά ἓνα ἀντικείμενο τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου ἔχει ἀτομικό χαρακτήρα, εἶναι ἀυτονόητο, ἀλλά μάς φαίνεται ἴσως παράδοξο, γιατί ἔχομε συνηθίσει νά σκεπτόμαστε, ὡςάν μέσα σέ ὅλους νά ἦταν τά πράγματα, δεδομένα κατὰ τόν ἴδιο τρόπο. Τόσο

πολύ άτομικό χαρακτήρα έχει και η πέτρα που άφραξ εξωτερικά φαινόμενα, ώστε στίς θετικές επιστήμες πολλές φορές η άτομική πέτρα δέν λαμβάνεται καθόλου υπ' όψει. Οί θετικές επιστήμες προπαθούν απ' αρχής νά αφαιρέσουν έναν βαθμόν της άτομικότητος της πέρας. Κάθε θετική επιστήμη πρέπει νά έχη τήν δυνατότητα νά ίδῃ τήν πέτρα από τήν άποψη του γενικοῦ, δηλαδή του νόμου.

Ο σκοπός όμως της επιστήμης πρέπει όπωςδήποτε νά είναι γενικός. Πρέπει και η ψυχολογική γνώση νά κατευθύνεται σε γενικά συμπεράσματα. Γι' αυτό είναι ανάγκη νά συμπληρωθῇ ἡ αυτοπαρατήρηση μέ τήν ψυχική πέτρα τῶν άλλων ανθρώπων. Όταν μάλιστα οί άλλοι αυτοί άνθρωποι που αυτοπαρατηρήθησαν ἔτυχε νά ἔχουν ψυχικό κόσμο μεγάλο, δηλαδή ἐξαιρετικά πλούσιο και ανεπτυγμένο, τότε ἡ ψυχική πέτρα του ἀνθρώπου αὐτοῦ εἶναι πιο πολύτιμη και ἴσως ἀκριβέστερη. Ἔτσι κατά τόν περασμένο αἰῶνα και περισσότερο κατά τόν παρόντα, παράλληλα μέ τήν ανάπτυξη της επιστήμης της ψυχολογίας, ἔγινε και ἡ ἐκμετάλλευση της ψυχικής πέρας άλλων ἀνθρώπων, κυριώτερα της πέρας ἀνθρώπων μεγάλων του παρελθόντος, που ἄφησαν κείμενα της ψυχῆς των, ἄφησαν αυτοβιογραφίες. Ἡ αυτοβιογραφία δέν εἶναι τίποτε ἄλλο παρά ἕνα σύστημα αυτοπαρατηρήσεως. Ἀπό τήν πέτρα τῶν μεγάλων αὐτῶν ἀνθρώπων εἶναι δυνατό νά διδαχθοῦμε πολλά πράγματα, ἀσφαλῶς περισσότερα ἀπό ὅσα εἶναι δυνατόν νά διδαχθοῦμε ἀπό ἕνα τῶν συστημάτων και τῶν ἐγχειρίδια της ψυχολογίας. Όταν παρακολουθῆσῃ ἡ μελέτησῃ κανεῖς τήν αυτοβιογραφία ἑνός μεγάλου ἀνθρώπου του παρελθόντος π.χ. νά μελετήσῃ τίς "Ἐξομολογήσεις" του Λύγουστίνου κερδίζει μεγάλη ψυχική πέτρα και θά δύναται, μέ βάση πάντοτε τήν ἰδική του πέτρα, νά ἀναγνωρίσῃ τήν ψυχική πέτρα τῶν άλλων. Μελετώντας τήν αυτοβιογραφία του Ρουσσώ θά κερδίσῃ πολλά σχετικά μέ

τήν ψυχική πέτρα καί θά ἐρμηνεύσω καλύτερα τά ψυχολογικά ζητήματα.

Ὅμως ἡ ψυχολογική ἐκμετάλλευση τῆς πείρας αὐτῆς, πού ἔχει κατατεθῆ μέσα στίς αὐτοβιογραφίες μεγάλων ἀνθρώπων, πρέπει νά ἔχη καί αὐτή ὄρια. Χρειάζεται καί ἐδῶ ἓνα μέτρο μέ τό ὅποιο νά ἀντλή ἢ νά κρίνη κανεῖς τά ψυχικά γεγονότα, πού ἀναπτύσσονται μέσα στά κείμενα αὐτά. Τοῦτο τό τονίζω ἰδιαίτερα, γιατί ἡ ἐποχή μας δέν μπορεῖ νά καυχηθῆ, ὅτι ἔχει τό μέτρο αὐτό. Παρακινουμένη ἀπό ἀπλή περιέργεια, ἔφθασε πολλές φορές σέ παραποίηση τῆς ψυχῆς τῶν μεγάλων ἀνθρώπων. Ἡ κακή ψυχαναλυτική παραμόρφωση τήν ψυχική ζωή τῶν μεγάλων προσωπικοτήτων. Ὅμως ἡ βασική δυσκολία δέν μπορεῖ νά ὑπερπηδηθῆ, οὔτε μέ τήν ψυχική πέτρα τῶν ἄλλων, γιατί καί αὐτή εἶναι αὐτοπαρατήρηση, καί θά ἔχη ἀσφαλῶς τά ἴδια τρωτά σημεῖα μέ τή δική; μας ἐσωτερική παρατήρηση καί θά παρουσιάζη καί αὐτή τόν χαρακτήρα τῆς ἀτομικότητας. Ἄν μάλιστα τά κείμενα τῆς ψυχικῆς πείρας τῶν ἄλλων ὅπως λ.χ. εἶναι οἱ "βξομολογήσεις" τοῦ Ρουσσώ ἔχουν ταυτόχρονα καί λογοτεχνικό αἰσθητικό σκοπό, τότε μειώνονται πολύ οἱ πιθανότητες τῆς ἀκρίβειας. Ὁ Γκαῖτε ὁ ἴδιος λέγει, κάπου στήν αὐτοβιογραφία του, πῶς δέν ὑπάρχει καμιά σειρά ἀπό ὅσες ἔγραψε πού νά μὴν ἔχη λάβει ὑπόψιν ἓνα πραγματικό γεγονός, μιὰ πραγματική ψυχική κατάσταση. καί ἀπό τήν ἄλλη μεριά ὅμως προσθέτει ἔτι, δέν ὑπάρχει κανένα αὐτούσιο πραγματικό γεγονός μέσα στά ἔργα του.

Ὁ Ἀριστοτέλης γιά νά χωρίσῃ τήν ἱστορία ἀπό τήν τέχνη, καί εἰδικά τήν πράξη, λέγει ὅτι, ἡ ἱστορία μᾶς παρουσιάζει τό ἐντελῶς εἰδικό, τήν ὁλοσδιόλου ἀτομική περίπτωση, ἐνῶ ἡ τέχνη τήν γενική γραμμή τοῦ ἀνθρώπινου χαρακτήρα. "Ἡ μὲν γάρ ποίησις μᾶλλον τά καθ' ὅλου, ἡ δέ ἱστορία τά καθ' ἑκαστον, δι' ὃ καί φιλο

σοφώτερον καί σπουδαιότερον ποιήσεις ιστορίας ἐστί". Καί ὁ Ἄριστοτέλης λέγει πάλιν τὰ ἑξῆς. "Οὐ τό τὰ γενόμενα λέγειν, τοῦ το ποιητοῦ ἔργον ἐστίν, ἀλλά οἷα ἂν γένοιτο καί τὰ δυνατά κατὰ τό εἶκός ἢ τό ἀναγκαῖον". Ὡστε κατὰ τόν Ἄριστοτέλη μπορεί ὁ ψυχολόγος χωρίς κανένα περιορισμό νά μεταχειρίζεται τό ὑλικό πού τοῦ παρέχει ὁ ποιητής. Ὅμως καί στήν περίπτωση τούτη, τῆς περιγραφῆς τῶν ἀνθρώπινων χαρακτήρων καί τῶν ψυχικῶν καταστάσεων, ὁ ψυχολόγος πρέπει νά προχωρή μέ ἐξαιρετική προσοχή, γιατί τὰ ἔργα τέχνης, οὔτε καί τὰ λεγόμενα ρεαλιστικά ἔργα τῶν μεγάλων λογοτεχνῶν ὅπως π.χ. εἶναι τὰ ἔργα τοῦ Ζολᾶ, δέν μᾶς παρουσιάζουν τή ζωή στήν ἀπλή της πραγματικότητά, ἀλλά στή μορφή τῆς καθολικότητάς.

Γιά τοῦτο καί αὐτά τὰ ἔργα παρέχουν τίς ἴδιες δυσκολίες γιά τήν ψυχολογία. Καί κυρίως σ' αὐτά ἡ φαντασία τοῦ καλλιτέχνου ἔχει πάντοτε τήν ἐξουσία ἐπάνω σ' ὅλες τίς ἄλλες δυνάμεις τῆς ψυχῆς. Αὐτή συνδέει τὰ γεγονότα, αὐτή τὰ συνυφαίνει μέ τούς ἀνθρώπινους χαρακτήρες, καί γιά τοῦτο εἴμαστε ὑποχρεωμένοι καί τὰ ἔργα αὐτά νά τὰ ἀντιμετωπίζουμε, ὅταν πρόκειται γιά προβλήματα ψυχολογίας, μέ κριτικό βλέμμα.

Ἄκόμα ὑπάρχει ἡ ἀκόλουθη δυσκολία: ὅτι ἡ ψυχική πεῖρα τῶν ἄλλων ποτέ δέν μᾶς ἀποκαλύπτεται ἄμεσα, ἀλλά πάντοτε ἔμμεσα. Ὅ,τι παρετήρησε ὁ ἄλλος μέσα του, δέν μπορεί ποτέ νά μᾶς τό δείξῃ ἀντικειμενικά, ὡσάν ἕνα πρᾶγμα τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου, ἀλλά πάντοτε θά μᾶς τό ὑποδηλώσῃ μέ τή βοήθεια τῆς γλωσσικῆς περιγραφῆς. Ἡ γλωσσική πάλιν περιγραφή θά εἶναι πάντοτε ἀνάλογη μέ τό βαθμό τῆς μορφώσεως καί τῆς ἀναπτύξεως τοῦ ἀτόμου, πού αὐτοπεριγράφεται καί θά ἐξαρτᾶται καί ἀπό τήν ἰκανότητα πού ἔχει ὁ ἄνθρωπος νά καταλάβῃ καί νά παραστήσῃ ψυχικά φαι-

νόμενα. Ἀλλά καί ἂν ἀνέμη δεχθούμε, ὅτι ὁ ἄλλος, πού περιγράφει τόν ἑαυτόν του, ἔχει πολύ ἀναπτυγμένη καί τήν ἰκανότητα νά ἐκμεταλλευθῇ ψυχολογικά δεδομένα τῆς ψυχῆς του καί νά τά παρουσιάσῃ μέ τή γλωσσική περιγραφή, θά πρέπει ἀπό τό ἄλλο μέρος ὁ ψυχολόγος, ὁ ἐρευνητής ὅλων αὐτῶν τῶν γεγονότων πού ὁ ἄλλος περιγράφει, νά ἔχη ζήσει καί ἐκεῖνος μέσα του ἀνάλογα ψυχικά φαινόμενα. Διαφορετικά ἡ ἐρευνα καί ἡ ἐρμηνεία δέν εἶναι δυνατή ἀπό τήν παρατήρηση τοῦ ἄλλου δέν θά ἔχη κανείς νά κερδίσῃ πολλά πράγματα.

Ἡ δυσκολία αὐτή ὠδήγησε τοὺς ψυχολόγους σέ μιᾶ ἄλλη μέθοδο, τή λεγομένη στατιστική. Γιά νά ἐξακριβώσουν δηλαδή οἱ ψυχολόγοι ὄρισμένα ψυχικά φαινόμενα, πού, ὅπως εἶπαμε, εἶναι πάντοτε προσιτά μόνον στήν αὐτοπαρατήρηση, παρεκίνησαν τήν προσοχή ἀξιόπιστων καί διακεκριμένων ἀνθρώπων καί τήν ἔστρεψαν νά παρατηρήσῃ ὄρισμένα ψυχικά φαινόμενα. Ἀνθρώποι διαφόρων κοινωνικῶν τάξεων καί διαφόρων ἐθνῶν, ἐπαγγελμάτων καί ἡλικιῶν, παρατήρησαν ὁ καθένας μέ τόν τρόπον του τό ἴδιο ψυχικό γεγονός. Τίς παρατηρήσεις αὐτές οἱ ψυχολόγοι τίς συνέλεξαν, τίς συνέκριναν καί τίς ὑπέβαλαν σέ ἐπιστημονική κριτική. Ἀποτέλεσμα αὐτῆς τῆς ἐρευνας ἦταν, νά εὐρεθοῦν ὄρισμένοι τύποι, ὄρισμένες μορφές τῆς ψυχικῆς ζωῆς καί συγκεκριμένως ὄρισμένοι ψυχικοί τύποι στά διάφορα ἐπαγγέλματα τῶν ἀνθρώπων, στίς διάφορες κοινωνικές τάξεις, στίς διάφορες ἡλικίες καί στά διάφορα ἔθνη.

Ἐκτός ἀπό τό ὑλικό πού μάς παρέχει ἡ αὐτοπαρατήρηση, ὑπάρχει ἀκόμα καί ἓνα ἀπέραντο ὑλικό, πού εἶναι ἐπίσης δυνατόν ἡ ψυχολογία νά τό ἐπεξεργασθῇ ἐπιστημονικά. Τό ὑλικό πού ἀφήνει ἡ ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου παντοῦ ἴπου καί ἂν περάσῃ. Τό ὑλικό τοῦτο εἶναι ὅλο τό ἱστορικό ὑλικό τῆς ἀνθρωπότητας, εἶναι μέσα στήν

τέχνη, μέσα στη θρησκεία, μέσα στα ήθη και τις παραδόσεις του λαού. Μέ την ανάλυση π.χ. της τέχνης και της θρησκείας και των ήθων ενός λαού φθάνω σε ένα βαθμό γνώσεως της ψυχικής ζωής του λαού τούτου. Επίσης η θρησκεία και τά φαινόμενά της αποτελούν μία πηγή της ψυχολογικής έρευνας. Η πίστη περί της ψυχής, περί της τύχης της ψυχής, όπως τήν διδάσκει η θρησκεία, είναι δυνατόν να γίνει πηγή για να μελετήσω τήν ψυχολογία ενός λαού, πού πιστεύει στην θρησκεία αυτή. Υλικό επίσης σπουδαίο για τήν ψυχολογία είναι τά ψυχικά φαινόμενα των πρωτογόνων λαών, η συνείδηση των λαών αυτών με τό όλο της πλήρωμα, μέ τά ήθη, τις παραδόσεις, τά έργα της τέχνης κλπ. Επίσης σπουδαία σημασία έχει για τήν ψυχολογική παρατήρηση και έρευνα η ψυχική ζωή του παιδιού, καθώς, όπως είπαμε πριν, και η ψυχική ζωή των ψυχοπαθών. Ακόμα πρέπει να προστεθῆ η ψυχική ζωή των ύπνωσιμένων ανθρώπων καθώς και η ψυχική ζωή των ανθρώπων πού δέν έχουν όλα τά αίσθητήριά τους. Όλο τούτο τό άπεραντο υλικό πού τό αναλύει η ψυχολογία δέν προκύπτει από τήν παρατήρηση, αλλά μόνον από τήν αναικειμενική συγκριτική παρατήρηση. Και εδώ η μεγάλη δυσκολία δέν είναι να καθορίση και διαπιστώση κανείς απλώς μία ψυχική κατάσταση, ένα ψυχικό φαινόμενο αλλά να έρμηνεύση και να υπαγάγη τό φαινόμενο τούτο κάτω από μία ώρισμένη κατηγορία φαινομένων. Η έρμηνεία των ψυχικών φαινομένων είναι τό δυσκολότερο πρόβλημα και όταν τό ψυχικό φαινόμενα παρουσιάζεται χωρίς τήν έσωτερική προσπάθεια της παρατηρήσεως, δηλαδή στα παιδιά και στους πρωτογόνους. Έδώ είναι πιο δύσκολο να γίνει όρθή έρμηνεία του φαινομένου. Έτσι εξηγούνται και οι άπειρες παρεξηγήσεις πού κάνουν πολλοί ψυχολόγοι για τόν ψυχικό κόσμο των παιδιών, των πρωτογόνων και ακόμα για τήν λεγομένη ψυχική ζωή

των ζώων. Το κριτήριο της έρμηνείας σε όλες αυτές τις περιπτώσεις τό δανείζεται ο ψυχολόγος πάντοτε από την ίδιική του ώριμη ψυχική ζωή και μέ αυτό κρίνει κατ'άναλογίαν και την ψυχική ζωή των παιδιών. Για τούτο είναι δυνατόν κάτι πού για τό παιδί δέν έχει καμιά βαθύτερη σημασία, ο ψυχολόγος νά τό υπερεκτιμήση.

Έτσι λοιπόν και όσοι δέν είναι ψυχολόγοι υπερεκτιμοῦν συχνότατα τή λεγομένη εύφυΐα των παιδιών χωρίς νά καταλαβαίνουν, ότι ένα μεγάλο μέρος της εύφυΐας αυτής, είναι τό ένστικτο του παιδιού και ένα μεγάλο μέρος είναι ή υποβολή των έννοιών των μεγάλων στά μικρά παιδιά. Τό ίδιο συμβαίνει και μέ την ψυχική ζωή των ζώων και την έρμηνεία της. Γι' αυτό πρέπει νά είναι κανείς πολύ προσεκτικός είς τό είδος αυτής της έρμηνείας.

Και στην ψυχική ζωή του παιδιού και στην ψυχική ζωή του ψυχοπαθούς εκείνο πού ενδιαφέρει την ψυχολογική έρευνα είναι ή σχέση των φαινομένων, ο έσωτερικός των σύνδεσμος γενικά, ή συνοχή της πνευματικής ζωής. Τά παθολογικά ψυχικά φαινόμενα, όπως είναι ή πάθηση της ικανότητας της όμιλίας, του κινεῖσθαι και τοῦ αἰσθάνεσθαι, μάς βοηθοῦν έξαιρετικά για νά συλλάβωμε τόν έσωτερικό σύνδεσμο των ψυχικών φαινομένων. Επίσης υπάρχουν πολλά ψυχικά φαινόμενα πού δέν μπορούμε νά τά παρατηρήσωμε στην κανονική ζωή του ανθρώπου και πού μελετοῦμε καλύτερα στην ψυχοπαθολογική κατάσταση του ανθρώπου, γιατί τότε φανερώνονται πιο έντονα. Γι' αυτό ή ψυχική και πνευματική κατάσταση του ψυχοπαθούς μάς βοηθεῖ πολλές φορές νά καταλάβωμε πολλά ψυχικά φαινόμενα του κανονικού βίου του ανθρώπου. Δέν πρέπει όμως νά πέσωμε στό άκρο, νά νομίσωμε πως από τό άρρωστο είναι δυνατόν ποτέ νά καταλάβωμε πλήρως τό κανονικό φαινόμενο. "Αν και ή έννοια του ψυχικά άσθενούς είναι μία έννοια πολύ ρευστή, έν τούτοις πρέπει νά προσπα-

θοῦμε, ὅσο μπορούμε, νά χωρίζουμε τό κανονικό ἀπό τό μή κανονικό ψυχικό φαινόμενο.

Ὅπως ἀνάφερα πρίν, μιά ἄλλη πηγή τῆς ψυχολογικῆς ἔρευνας εἶναι τά φαινόμενα τοῦ ὑπνωτισμοῦ, τά ὁποῖα σήμερα δέν εἶναι πιά ἀποκλειστικά στά χέρια τοῦ ἀγύρτη, ἀλλά εἶναι ἀντικείμενο ἐπιστημονικῶν παρατηρήσεων. Τά φαινόμενα αὐτά ἔχουν παθολογικό χαρακτήρα, γιατί ὁ ὕπνος τοῦ ὑπνωτισμένου δέν εἶναι φαινόμενο τῆς κανονικῆς ψυχικῆς ζωῆς. Ἐν τούτοις δέν εἶναι εὐκολο νά καταταχθοῦν στά καθαρῶς ψυχοπαθολογικά φαινόμενα, γιατί τά ἀποτελέσματα τῆς σχολῆς τῆς πόλεως τοῦ Νανσύ ἔδειξαν ὅτι 80-90% τῶν ἀνθρώπων ἐπιδέχονται τόν ὑπνωτισμό. Ἀκόμα τά πειράματα αὐτά ἔδειξαν ὅτι ὑπνωτίζονται δύσκολα οἱ ψυχικά ἀσθενεῖς παρά οἱ ψυχικά κανονικοὶ ἄνθρωποι. Μέ τόν ὑπνωτισμό ἐρχόμαστε πιά κοντά στήν ψυχική ζωή τῶν ἄλλων ἀνθρώπων, ἐξετάζομε τή μνήμη των, τή βούλησή των, γιατί μέ τόν ὑπνωτισμό μπορούμε νά προκαλέσωμε ἀμνησία, ἀβουλία κλπ. Ὅλα τά φαινόμενα αὐτά διαρκοῦν βέβαια ἕνα ὀρισμένο χρονικό διάστημα. Ἐπίσης μπορούμε ἀκόμα μέ τόν ὑπνωτισμό νά χωρίσωμε τήν ἔννοια τοῦ ἐγώ. Ἐπειτα νά ἀσκήσωμε τήν μνήμη σέ ὀρισμένα ψυχικά γεγονότα πού ἀνάγονται στήν κατάσταση τοῦ ὑπνωτισμοῦ. Ὅλα ὅμως αὐτά τά ἀποτελέσματα τῶν ὑπνωτιστικῶν πειραμάτων δέν μποροῦν ποτέ νά βγάλουν τή συνείδηση ἔξω ἀπό τόν πραγματικό της κόσμο, καί αὐτός εἶναι ὁ κόσμος, πού εἶναι γνωστός στόν καθένα, ὁ ψυχικός. Δέν μποροῦν νά φέρουν τή συνείδηση τάχα σέ σχέση μέ ἕνα ἄλλον ὑπερφυσικό κόσμο. Ἡ συνείδηση εἶναι ἀπολύτως δεμένη μέ τήν χρονικότητα. Εἶναι ἡ ἴδια κάτι οὐσιαστικά χρονικό, γιατί ποτέ δέν μπορούμε νά δεχθοῦμε ὅτι ὑπάρχει κάτι πέρα ἀπό τή συνείδηση. Ἐκεῖνο πού βασικά ὑπάρχει εἶναι ἡ συνείδηση. Ὑπαρξή πέρα ἀπό τήν συνείδηση εἶναι κάτι

ἀντιφατικό. Ὑπαρξη καί συνείδηση εἶναι τό ἴδιο πράγμα.

Ἀνάφερα πρῖν, ὅτι ἡ ἱστορία τοῦ ἀνθρώπου γενικά, ἀπό τόν πρωτόγονο ὡς σήμερα ἀποτελεῖ ἕνα ἀπέραντο ὕλικο γιά τήν ψυχολογική ἐπιστήμη. Ὅμως σ' αὐτόν τόν κόσμο τῶν ἱστορικῶν ἐπιστημῶν τό μεγαλύτερο καί πλουσιώτερο ὕλικο γιά τήν ψυχολογία, τό προσφέρει ἡ γλωσσολογία, γιατί σέ κανένα ἄλλο ἱστορικό δημιούργημα τοῦ ἀνθρώπου δέν εἶναι ἀποταμιευμένη τόσο πολλή λογική πέτρα ὅση στή γλώσσα. Καί κανένα ἄλλο δημιούργημα πάλιν τοῦ ἀνθρώπου δέν μπορεῖ νά μᾶς πληροφορήσῃ μέ τόσο σαφήνεια γιά τίς ψυχικές καταστάσεις, μεταβολές καί διαθέσεις τοῦ ἀνθρώπου, ὅσο ἡ γλώσσα. Τοῦτο εἶναι εὐκόλο νά τό παρατηρήσῃ κανεῖς, ἂν θελήσῃ νά παρακολουθήσῃ μόνον τήν ἀλλαγὴ τῆς σημασίας ὠρισμένων λέξεων μέσα στήν ἱστορία τῆς γλώσσας. Ἡ ἀλλαγὴ τῆς σημασίας μᾶς πληροφορεῖ καί γιά τήν ἀλλαγὴ τῶν ψυχικῶν καταστάσεων, πού ἀντιστοιχοῦν στήν ἀλλαγὴ τῆς σημασίας. Ἐπίσης, ὅσο σύνθετη εἶναι ἡ γλώσσα ἑνός λαοῦ, τόσο σύνθετη εἶναι ἡ ψυχική του ζωὴ. Ἡ ποιότητα τῶν κλίσεων πού παρουσιάζει μιὰ γλώσσα εἶναι δεῦγμα γιά τήν ψυχική εὐλυγισία καί εὐστροφία τοῦ λαοῦ, πού μιλεῖ τήν γλώσσαν αὐτήν.

Ἄλλ' ἡ ψυχολογία, ἐπειδή ὁ ψυχικός βίος τοῦ ἀνθρώπου δέν χωρίζεται ποτέ τῷ ὄντι ἀπό τόν φυσικό, συνδέεται στενῶτα καί μέ τήν ἐπιστήμη ἐκείνη, πού ἔχει σκοπὸ νά σπουδάσῃ τά φαινόμενα τῆς ζωῆς, δηλαδή μέ τή βιολογία καί κυριώτερα μέ τήν φυσιολογία. Τόν περασμένο μάλιστα αἰῶνα, ὅποτε ἡ φυσιολογία ἐπῆρε τή μεγαλύτερη ἀνάπτυξη, ὑπῆρξαν πολλοί πού ἰσχυρίσθησαν ὅτι ἡ ψυχολογία εἶναι ἕνας κλάδος τῆς φυσιολογίας, δηλαδή ἀρνήθησαν τήν ιδιαίτερη ἐπιστημονική ὑπόσταση τῆς ψυχολογίας. Ὑπολείμματα αὐτῆς τῆς νοοτροπίας ὑπάρχουν καί σήμερα ἀκόμα. Ἐνετι

δμως πού είναι γεγονός αναμφισβήτητο είναι τούτο, ότι δεν υπάρχει κανένα ψυχικό φαινόμενο πού νά υφίσταται αυτό καθ' αυτό. Κάθε ψυχικό φαινόμενο δεν είναι μόνο ψυχικό, αλλά πάντοτε ψυχο-φυσικό ή καλύτερα κάθε ψυχικό φαινόμενο τό παρακολουθεῖ καί ένα φαινόμενο φυσιολογικό. Αυτό όμως δεν σημαίνει ότι, είναι δυνατόν ποτέ νά ἐφαρμόσουμε καί στήν ψυχολογία τήν μέθοδο της φυσιολογίας. Ἡ φυσιολογία καί ἡ ψυχολογία βοηθοῦν ἡ μία τήν ἄλλη. Ἡ σπουδή τῶν καθαρῶν φυσιολογικῶν φαινομένων είναι ὑπόθεση της φυσιολογίας, ἐνῶ ἡ μελέτη τῶν ψυχικῶν φαινομένων είναι ἔργο τῆς ψυχολογίας. Ἐκεῖ ὅπου ἐφαρμόζει τήν μέθοδό του ὁ φυσιολόγος, δηλαδή μέσα στά αἰσθητήρια καί στά νευρικά συστήματα, δεν είναι δυνατόν νά εὑρεθῇ τό ἀντικείμενο της ψυχολογίας, δηλαδή ἡ συνείδηση μέ τούς τύπους της. Ὄταν ὁ φυσιολόγος θέλῃ νά καταλάβῃ καί ψυχικά φαινόμενα, είναι ὑποχρεωμένος νά ἀκολουθήσῃ μεθόδους ψυχολογικές. Τό γεγονός τούτο ὅτι ὁ ἄνθρωπος δεν διαθέτει μία μέθοδο γιά ὅλα τά ἀντικείμενα της πείρας του ἐξαρτᾶται ἀπό τόν πεπερασμένο χαρακτήρα τοῦ ἀνθρώπου. Τό λογικό τοῦ ἀνθρώπου είναι ὑποχρεωμένο σύμφωνα μέ τά ἀντικείμενα πού ἔχει ἀπέναντί του καί γνωρίζει νά σχηματίζῃ καί τήν μέθοδό του.

II. ΨΥΧΗ ΚΑΙ ΣΩΜΑ

Ἀπό τά προλεγόμενα είναι φανερό, ὅτι τό σύνολο τῶν ψυχικῶν φαινομένων ἀποτελεῖ τό ἀντικείμενο τῆς ψυχολογίας. Τό ἐρώτημα πού τίθεται τώρα είναι τό ἀκόλουθο. Ὁ ψυχικός κόσμος ἔχει ἕως ὑπόβαθρο, ὡς φορέα, πού τόν ὑποβαστάζει, μία ὑπόσταση, μία οὐσία, μία δύναμη πού νά μπορῇ νά νοηθῇ χωριστά ἀπό τό σῶμα; ἔχομε τό δικαίωμα ἐπιστημονικά νά ὑποθέσουμε ὅτι τά ψυχικά φαινόμενα, τό σύνολο τοῦ ψυχικοῦ κόσμου, κατάγεται ἀπό μία αἰτία.

πού πρέπει νά νοηθῆ ὡς ὄντοτητα χωριστή ἀπό τό σῶμα καί πού λέγεται ψυχή; Ὅποιαδήποτε καί ἂν εἶναι ἡ ἀπάντηση στό ἐρώτημα τοῦτο, εἴτε θετική, εἴτε ἀρνητική, ἐκεῖνο πού εἶναι ἀδιαφιλονίκητο εἶναι τοῦτο, ὅτι τά ψυχικά φαινόμενα, οἱ καταστάσεις τῆς συνειδήσεως καί τῆς ψυχῆς βρίσκονται σέ ἀχώριστο σύνδεσμο μέ τό σῶμα. Συνείδηση χωρίς τόν στενό τοῦτο σύνδεσμο μέ ἕνα ὄργανωμένο σῶμα μᾶς εἶναι ἀδύνατο νά δεχθοῦμε.

Ἡ σχέση αὐτή ἀνάμεσα στή συνείδηση καί στό σῶμα ὑπάρχει καί ὅταν ἀκόμα νομίζουμε, ὅτι δέν ὑπάρχει, ὅπως συμβαίνει λ.χ. ὅταν βρισκόμαστε σέ κατάσταση ὑπερβολικῆς ἐντατικῆς προσοχῆς ἢ ὅταν ἔχουμε βαθύτατες σκέψεις. Ἐπίσης ὁ σύνδεσμος αὐτός ὑπάρχει καί σέ ὅλες τίς ψυχοπαθολογικές καταστάσεις. Τό ζήτημα, ἂν ὑπάρχη συνείδηση ἐξῆ ἀπό τόν ἄνθρωπο, δηλαδή καί μέσα στά ζῶα συζητεῖται ἀπό τούς ψυχολόγους καί τούς φυσιολόγους. Διὰ τό ζήτημα τοῦτο ὑπάρχουν δύο θεωρίες, ἡ πανανθρωπολογική, πού ἐδέχεται ὅτι συνείδηση εἶναι ἕνα φαινόμενο πού ἐμφανίζεται καί στήν ἀπλούστατη ζωική ὑπαρξη. Ἡ θεωρία αὐτή ἐξηγεῖ ὁλόκληρο τόν ψυχικό βίον τῶν ζῶων κατ'ἀναλογίαν τοῦ ἀνθρώπου. Καί δεύτερον ὑπάρχει ἡ πανζωολογική θεωρία, πού δέχεται ὅτι ἡ πρώτη ἐκδήλωση τῆς ζωῆς, εἶναι χωρίς συνείδηση, ἡ ζωή αὐτή καθ'ἑαυτήν ὑπάρχει χωρίς τήν συνείδηση. Οἱ λειτουργίες τῆς ζωῆς, οἱ φυσιολογικές κινήσεις, ἡ προσαρμογή στό περιβάλλον καί ἡ διατήρηση αὐτῆς γίνονται χωρίς συνείδηση. Μέσα στή σειρά τῆς ἐξελιξέως, ἔτσι πιστεύει ἡ θεωρία αὐτή, παρουσιάζεται κάποτε ἡ συνείδηση, πού εἶναι συνυφασμένη μέ τόν ἄνθρωπο.

Ἡ πρώτη θεωρία ἔχει τό ἐλάττωμα, ὅτι ἀνθρωποποιεῖ ὅλα τά φαινόμενα τῆς ζωῆς, καί τήν ἀπλούστερη ἐκδήλωση τῆς ζωῆς τήν βλέπει ἀπό τήν σκοπιά τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ δεύτερη πάλι θεωρία

δέν μπορεί νά μας αποδείξη σέ ποιό σημείο της εξέλιξεως της ζωής παύει τό ασύνειδο, τό αυτόματο, καί αρχίζει τό συνειδητό. Ό,τι μπορούμε νά είπομε μέ απόλυτη έπιστημονική θετικότητα είναι τοῦτο: "Ότι όπου υπάρχει συνείδηση έκεῖ υπάρχει καί ζωή· γιά τό αντίθετο μπορούμε νά ἀμφιβάλωμε. Δέν ἔχομεν δηλαδή γιά τό δεύτερο ζήτημα ἔγκυρη ἀπάντηση ἀπό τήν ἐπιστήμη.

Συνείδηση ὅμως δέν σημαίνει ἀπλῶς νά ἔχη ἓνα ὄν τήν ικανότητα νά αἰσθάνεται, νά δέχεται τούς ἐρεθισμούς τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου ἢ νά ἀντιδρᾷ στούς ἐρεθισμούς αὐτούς, γιατί τότε δέν θά μπορούσαμε νά ἀρνηθοῦμε συνείδηση καί στά ζῶα. Καί ἂν ὀρίσωμε τή συνείδηση ὡς ἀντίδραση στούς ἐξωτερικούς ἐρεθισμούς, δέν εἶναι δυνατόν ν' ἀρνηθοῦμε τήν συνείδηση αὐτήν καί στά φυτά, γιατί καί ἐκεῖνα ἀντιδρῶν πρός τούς ἐξωτερικούς ἐρεθισμούς. "Ὅστε συνείδηση δέν σημαίνει αὐτό, ἀλλά σημαίνει νά ἔχη ἓνα ὄν ζωντανό τήν ικανότητα νά συνδέη καί νά συνυφαίνη πολλές παραστάσεις, ἐντυπώσεις καί νά διευθύνῃ τίς κινήσεις του ἐσωτερικά ἔτσι, ὥστε νά ρυθμίζῃ τά φαινόμενα αὐτά μέσα του σύμφωνα μέ τή χρονική ἀκολουθία, νά τά κατατάσῃ ἔτσι, ὥστε νά ἔχη εἶδηση γιά τό πρῖν, γιά τό τώρα καί γιά τό ἔπειτα. Αὐτό εἶναι συνείδηση μέ τό γενικώτερο ὀρισμό καί αὐτή ἡ συνείδηση μας ἐνδιαφέρει. Γιατί, ἂν θελήσῃ κανείς νά ἀγνοήσῃ τό νόημα πού ἔχει ἡ ἔννοια αὐτή καί νά τήν ἐφαρμόσῃ όπουδήποτε θέλει, τότε βέβαια κάνει μεταφυσική καί δέν κάνει ψυχολογία. "Αν στηριχθῇ κανείς στήν ἰσχυρὰ βιολογική θεωρία, τότε οἱ ἀρχές της ψυχικῆς ζωῆς θά συμπέσουν κατ' ἀνάγκη μέ τίς ἀρχές της βιολογικῆς ζωῆς.

Ἀλλά καί ἂν ἀκόμη υποθέσωμε, ὅτι τοῦτο εἶναι δυνατόν νά γίνῃ, δέν θά ἔπρεπε ποτέ νά συμπεράνωμε, ὅτι ὅλοι οἱ χαρακτήρες της ψυχικῆς ζωῆς ὅλα τά γνωρίσματα καί τά σημάδια της ψυχικῆς

ζωής, θέ μπορούσαν ν' αποδοθούν κατ' ανάγκην καί στόν υλικό κόσμο. Τοῦτο τό ἔκαναν πολλοί, στόν περασμένο ἰδίως αἰῶνα καί μερικοί βραδυπόροι μέσα στήν ἐπιστήμη ἐξακολουθοῦν ἀκόμα καί σήμερα νά τό κάμουν, δηλαδή νά ἐποδίδουν γνωρίσματα τῆς ψυχικῆς ζωῆς στό σῶμα, στόν υλικό κόσμο. Τοῦτο ἔγινε ἐπό μιά τάση νά ἐνοποιηθοῦν τά φαινόμενα τοῦ κόσμου. Νά ἐνοποιηθοῦν τά φυσικά μέ τά ψυχικά φαινόμενα. Ἡ τάση αὐτή προέκυψε ἀπό τήν βιολογία καί τήν ψυχολογία. Ὁ Χάγκελ καί ὁ Βούντ προσπάθησαν, ὁ πρῶτος νά ταυτίσει τά ψυχικά φαινόμενα μέ τά φυσικά καί ὁ δεύτερος νά ταυτίσει τά φυσικά μέ τά ψυχικά. Τοῦτο βέβαια εἶναι δογματισμός. Καί γιά τοῦτο πρέπει νά ἔχουμε σαφήνεια μέχρι ποίου σημείου εἶναι δυνατόν νά ἔχουμε μέσα στήν ἐπιστήμη ἐνότητες τέτοιες πού νά κρατοῦν λογικά μέσα τους ὄλα τά φαινόμενα. Ἀλλά λογικά δέν εἶναι δυνατόν νά σχηματίσῃ ἡ ἐπιστήμη ἐννοιες, ὅπου μέσα νά ὑπαρχοῦν καί τά ψυχικά καί τά φυσικά φαινόμενα.

Γιατί, ὅτι δέν ὑπάρχει βέβαια συνείδηση χωρίς ὄργανο, χωρίς σῶμα, ὅτι δέν ὑπάρχει πνεῦμα χωρίς ὕλη, τοῦτο στηρίζεται στήν ἐπιστημονική παρατήρηση, εἶναι ἀπόλυτα ἔγκυρο. Ἐνῶ καμιά ἐπιστημονική ἐμπειρία δέν μπορεῖ νά μάς πείσῃ, ὅτι δέν ὑπάρχει σῶμα, ὕλη, χωρίς πνεῦμα. Μέ ἀπόλυτη ἐπιστημονική ἐγκυρότητα μποροῦμε νά εἰποῦμε τοῦτο: ὅτι, ὕλη, ὀργανωμένη μέσα τῆς μέ ὀρισμένο νευρικό σύστημα, μπορεῖ νά ἔχη παραστάσεις, ἐνῶ ὕλη ζωντανή, ἡ ὁποία δέν εἶναι ὀργανωμένη μέ ἕνα νευρικό σύστημα, εἶναι ἀδύνατο ἐπιστημονικά νά δεχθοῦμε ὅτι ἔχει συνείδηση. Ἐνα χάσμα λοιπόν χωρίζει τήν πρώτη ὕλη ἀπό τήν δεύτερη. Καί καμιά ἐπιστημονική παρατήρηση δέν κατ' ὀρθωσέ ἀκόμα νά μάς κάμῃ νά προχωρήσῃμε χωρίς πῆδημα ἀπό τό ἕνα στό ἄλλο, ἀπό τήν ὀργανωμένη ὕλη μέ νευρικό σύστημα στήν ἀνοργάνωτη ὕλη χωρίς τό νευρικό σύστημα.

Ἐδῶ πρέπει κατ'ἀνάγκην νά κάμωμε μιά παρέκβαση γιά νά καταλάβωμε τί σημαίνει πῆδημα μέσα στή σειρά τῶν ἐπιστημονικῶν κρίσεων, μέσα στή σειρά τοῦ ἐπιστημονικοῦ συστήματος. Ἡ χημεία καταγίνεται μέ τή σχέση τῶν στοιχείων καί τή σχέση αὐτήν κατορθώνει καί τήν διατυπώνει, ὅσον τοῦτο τῆς εἶναι δυνατόν, μέ σχέσεις ἀριθμητικές καί μέ τύπους μαθηματικούς. Μέ τό ἀνωτέρω ἐπίτευγμα ἀνοίγονται δρόμοι καινούργιοι. "Ἄν θελήσωμε ὁμως νά ἐφαρμόσωμε τό ἴδιο σύστημα καί στά βιολογικά φαινόμενα τῆς ζωῆς, δηλαδή τῆς ὀργανωμένης ζωντανῆς ὕλης, θά παρατηρήσωμε ὅτι τά φαινόμενα αὐτά μένουσιν μέ τήν μέθοδο τῆς χημείας ἀσύλληπτα, δέν εἰσέρχονται στή μέθοδο μέ τήν ὁποίαν σκέπτεται ἡ χημεία. "Ἄν μεταχειριστοῦμε γιά τά φαινόμενά αὐτά τύπους μαθηματικούς γιά νά ἐκφράσωμε, τότε θά καταστρέψωμε τήν ὑπόστασή των, τόν χαρακτήρα των. "Ὡστε, ἄν θέλωμεν νά ἐξετάσωμεν ἐπιστημονικά τά προβλήματα πού παρουσιάζει ἡ ζωή ἡ ὀργανική, θά πρέπει νά ἀφήσωμε τήν μέθοδον μέ τήν ὁποίαν σκέπτεται ἡ χημεία καί νά ἀνακαλύψωμε μιά καινούργια μέθοδο. Τά μαθηματικά θά ἀφεθοῦν τελείως κατά μέρος καί ὁ νέος τρόπος μέ τόν ὁποῖον θά παρατηρήσωμε τά προβλήματα τῆς ζωῆς θά σημάνη κατ'ἀνάγκην ἕνα πῆδημα ἀπό τόν ποσοτικό τρόπο στό μορφολογικό. Γιατί ὁ τρόπος αὐτός, εἶναι ἕνας καινούργιος τρόπος. Ἐδῶ πλέον καταγινόμεθα ὄχι μέ στοιχεῖα, ὄχι μέ ποσά ἀλλά μέ ποιότητες καί μέ μορφές. Ἐχομε λοιπόν στή βιολογία μορφολογική σκέψη, ἔχομε μορφολογικό τρόπο τοῦ σκέπτεσθαι καί ὄχι ποσοτικό.

"Ἄν τώρα προχωρήσωμε στήν ἔρευνα τῶν φαινομένων τῆς ζωῆς καί φθάσωμε ὡς τό σημεῖο, πού θά συναντήσωμε τά φαινόμενα πλέον τῆς ψυχῆς, τά ψυχικά φαινόμενα, καί θελήσωμε, χωρίς κανένα περιορισμό, νά ἐφαρμόσωμε τή μέθοδο τῆς βιολογίας, θά παραβιάσω-

με τότε τὰ φαινόμενα τὰ ψυχικά, θά τὰ αναγκάσωμε νά ὑποταχθοῦν σέ μιά μέθοδο πού θά τούς ἀφαιρέσῃ τήν ἰδιοτυκία τους. Προκύπτει λοιπόν ἡ ἀνάγκη μιᾶς μεθόδου καινούργιας, ἐνός καινούργιου τρόπου τοῦ σκέπτεσθαι γιά τὰ φαινόμενα τὰ ψυχικά, καί ὁ τρόπος αὐτός λέγεται ἐρμηνεία, ἐρμηνευτικός. Ἡ βιολογική μορφολογία δέν μεταφέρεται αὐτούσια στήν ψυχολογία, ἀλλά γίνεται ψυχολογική, γιατί ἡ μορφή στόν ψυχικό κόσμο εἶναι ἄλλη, εἶναι ἐσωτερική συνείδηση. Πρέπει νά ἐρμηνεύσωμε τὰ ψυχικά φαινόμενα, γιατί αὐτά δέν ἔχουν μορφή πλαστική, ὅπως ἔχουν τὰ φαινόμενα τῆς ζωῆς. Αὐτή λοιπόν εἶναι ἡ ἐννοια τῶν ἀλμάτων καί μέσα στή σφαῖρα τοῦ ὄντος καί μέσα στή σφαῖρα τῆς μεθόδου. Ἡ καινούργια μέθοδος ἐπιβάλλεται ἀπό τήν καινούργια μορφή τοῦ ὄντος πού ἐρευνοῦμε.

Ὅσο τελειότερη εἶναι ἡ ὀργάνωση ἡ ἐσωτερική τῆς ὕλης τῆς ζωντανῆς μέ νευρικό σύστημα, τόσο καί περισσότερο τέλειος εἶναι ὁ ἐσωτερικός κόσμος πού δημιουργεῖται μέσα σ' αὐτήν τήν ὀργανωμένη ζωντανή ὕλη. Ἐνα σύστημα ἀπό νεῦρα ὀδηγεῖ ἀπό μιά περιφέρεια σ' ἕνα κέντρο, ὅπου ὑπάρχει ἡ δυναμική ἐνέργεια, ἐνταση, νά δέχεται ἐρεθισμούς. Ὅσο τελειότερος εἶναι ὁ ὀργανισμός, τόσο καί περισσότερα κέντρα ὑπάρχουν μέσα ἐκεῖ στήν ὀργανωμένη ὕλη, ὅπως στόν ἄνθρωπο, ὅπου ὑπάρχουν ὀλόκληρα συστήματα ἀπό τέτοια κέντρα, τό κέντρο τοῦ νωτιαίου μυελοῦ, τό κέντρο τοῦ ἐγκεφάλου τοῦ μικροῦ καί τοῦ μεγάλου.

Ἐκεῖνο πού ἔχει σημασία γιά μᾶς καί εἶναι ἔγκυρο ἐπιστημονικῶς εἶναι ὅτι τὰ κέντρα αὐτά δέν ἔχουν ἰσοδύναμη ἀξία. Καί γιά νά πάρωμε μιά παρομοίωση ἀπό τήν πολιτική ζωή, δέν ὑπάρχει καμμιά δημοκρατική ἰσότητα, ἀλλά μιά ἱεραρχία ἀναμεταξύ τους. Ἡ σχέση τῶν κέντρων ὅσο κατεβαίνομε ἀπό τό τελειότερο σύστημα πρὸς τὰ κάτω τόσο καί χαλαρώνονται ἀναμεταξύ τους. Ὁ συνθετικός

σταθμός όλων τῶν κέντρων εἶναι ὁ ἐγκέφαλος καί γι' αὐτό ὁ ἐγκέφαλος ἀναπτύσσεται ἀνάλογα πρὸς τὴν ποικιλίαν καί τὴν διαφοροποίηση τῶν διαφόρων αὐτῶν συστημάτων πού τὸν ἀπαρτίζουν. "Ὅσο περισσότερο ἀνεπτυγμένο εἶναι τὸ νευρικό σύστημα τόσο καί περισσότερη δυναμικότητα ἔχει τὸ ζωντανόν ὄν, ^{εἰς τὸ} νά ἔχη τελειότερη συνείδηση. "Ἄν συγκρίνη κανεῖς τὴν ἀναλογία τοῦ νωπιαίου μυελοῦ μέ τόν ἐγκέφαλο, βλέπει τὸ ἕξῃς περίεργο. "Ὅσο κατώτερος εἶναι ὁ ὀργανισμός τόσο καί περισσότερο εἶναι τὸ βάρος τοῦ νωπιαίου μυελοῦ. Τοῦτο εἶναι πάλιν κάτι ἐπιστημονικῶς ἔγκυρο, δηλαδή παρατηροῦμε ὅτι στά κατώτερα σπονδυλωτά ζῶα τὸ βάρος τοῦ ἐγκεφάλου εἶναι δέκα φορές μικρότερο ἀπὸ τὸ βάρος τοῦ νωπιαίου μυελοῦ. Στόν ἄνθρωπο, στό ἀνώτερο σπονδυλωτό, εἶναι τὸ βάρος τοῦ ἐγκεφάλου σαράντα φορές μεγαλύτερο ἀπὸ τὸ βάρος τῶν κάτω κέντρων τοῦ νωπιαίου μυελοῦ. Καί κάτι ἄλλο ἀκόμα. "Ὅσο πῖο πολύ ἀνεπτυγμένος εἶναι ὁ ἐγκέφαλος, τόσο περισσότερο εἶναι τὸ βάρος τοῦ μεγάλου ἐγκεφάλου.

Ἡ ἀνάπτυξη αὕτη συνδέεται μέ τὴν ἀνάπτυξη τῆς ψυχικῆς ζωῆς. Ἡ μνήμη, ἡ νόηση, δηλαδή ὅλα τὰ ἀνώτερα ψυχικά φαινόμενα εἶναι ἀδιάρρηκτα συνδεδεμένα μέ τόν μεγάλο ἐγκέφαλο, τὸ ἔμπροσθεν δηλαδή μέρος τοῦ ἐγκεφάλου, ἐνῶ ὁ νωπιαῖος μυελός κανονίζει μᾶλλον φυσιολογικά φαινόμενα μέσα μας, ὅπως εἶναι ἡ ἀναπνοή, ἡ λειτουργία τῆς καρδιάς, ἡ διατήρηση τῆς ἰσορροπίας. Τοῦτο εἶναι ἔγκυρο ἐπιστημονικῶς καί μπορεῖ ὡς ἓνα βαθμό νά ἀποδειχθῇ καί μέ πειράματα. Ἀπό πτηνά ἢ ἀπὸ ἄλλα ζῶα μπορούμε νά ἀφαιρέσουμε τὸ μεγαλύτερο μέρος τοῦ ἐγκεφάλου, ὁπότε παρατηρεῖται τὸ ἕξῃς φαινόμενο, ὅτι τὰ ζῶα αὐτά διατηροῦνται στή ζωή, ἀλλά χάνουν ἀμέσως τὰ ἀνώτερα ψυχικά φαινόμενα τῆς ζωῆς των, χάνουν τὴν μνήμη τους, ἐνῶ διατηροῦν τὴν ἰκανότητα

νά αντιδροῦν σέ ὠρισμένους ἐρεθισμούς. Τό ἴδιο πρᾶγμα θά ἐσύμβαινε καί στόν ἄνθρωπο, ἄν ἦτο δυνατόν νά γίνη τοῦτο, καί θά εἶχε μεγαλύτερες συνέπειες, γιατί ὁ ἐγκέφαλος συνδέεται μέ ὅλες τίς κινήσεις τοῦ ἀνθρώπου, ἐκούσιες ἢ ἀκούσιες.

Ἄν ἦταν δυνατόν τώρα νά ἀφαιρέσωμε ἀπό ἕναν ἄνθρωπο τό μεγάλο ἐγκέφαλο, ὁ ἄνθρωπος αὐτός θά ἔχανε ὄχι μόνον τό νοῦ του καί τόν ψυχικό του κόσμο, ἀλλά καί τῆς αἰσθήσεις του, καθὼς καί τίς κινήσεις τῶν ἄνω καί κάτω ἄκρων, ὅπως μᾶς δείχνουν πολλές παθολογικές καταστάσεις. Ἡ στενὴτατη αὐτή σχέση μεταξύ τοῦ ἐγκεφάλου καί τοῦ ψυχικοῦ κόσμου, ὠδήγησε μερικούς ἐπιστήμονες νά παραδεχθοῦν, ὅτι ἡ ποσότητα τοῦ ἐγκεφάλου εἶναι ἀνάλογος μέ τόν βαθμό τῆς πνευματικῆς ἀναπτύξεως τοῦ ἀνθρώπου. Τοῦτο βέβαια δέν εἶναι ἐπιστημονικῶς ἐγκυρό. Τό μόνον πού εἶναι σωστό εἶναι ὅτι τό βάρος τοῦ ἐγκεφάλου στόν ἄνθρωπο δέν πρέπει νά εἶναι μικρότερο ἀπό χίλια περίπου γραμμάρια, γιατί κατά κανόνα, ὅταν τό βάρος του εἶναι μικρότερο, παρατηρεῖται καί σημαντική ἐλάττωση στίς πνευματικές ἰκανότητες τοῦ ἀνθρώπου. Καί κάτι ἄλλο εἶναι ἀκόμα σωστό, ὅτι ἀπό τή σύνθεση καί τή ποικιλία καί τό σύνδεσμο τῶν ἐγκεφαλικῶν νεύρων καί τῶν κυττάρων ἐξαρτᾶται ἀσφαλῶς καί ἡ μικρότερη ἢ μεγαλύτερη αντίληψη τοῦ ἀνθρώπου.

Ἡ σχέση αὐτή τοῦ ἐγκεφάλου μέ τή συνείδηση πιστοποιεῖται ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι ἡ ἐλαχίστη πάθηση τοῦ ἐγκεφάλου ἔχει ἀντίστοιχη πάθηση στόν ψυχικό καί πνευματικό κόσμο τοῦ ἀνθρώπου. Ἀλλά καί τοῦτο δέν εἶναι ἀπόλυτο. Ὁ Σουπενχάουερ διετύπωσε τή σχέση αὐτή μέ τόν γνωστό λόγο, ὅπου λέγει, ὅτι ἕνα ὄν πού σκέπτεται χωρίς ἐγκέφαλο, εἶναι ὅπως ἕνα ὄν πού χωνεύει χωρίς στομάχι". Καί ἤθελε μ' αὐτό νά δείξη ὅτι ἡ συνείδηση δέν ὑπάρχει χωρίς τό συνυφασμό τῆς μέ τό ζωντανό ὄργανο.

Παλαιότερα παραδεχτήκανε πολλοί, ότι ο μεγάλος εγκέφαλος είναι η αποκλειστική έδρα της συνειδήσεως του ανθρώπου και όλων ανεξαιρέτως των ψυχικών φαινομένων. Νεώτερες έρευνες έδειξαν, ότι τουτό δέν είναι επιστημονικώς έγκυρο, όπως επίσης έδειξαν ότι δέν είναι απόλυτα αληθές, ότι σέ ώρισμένες χώρες του εγκεφάλου έδρεύουν ώρισμένες ψυχικές και σωματικές ικανότητες. Η μικροσκοπική ανάλυση του εγκεφάλου έδειξεν, ότι τό περιβάλλωμα της φαιάς ούσίας έχει σπουδαιότατη σημασία και ότι αποτελείται από άπειρα κύτταρα, περίπου από έννέα δισεκατομμύρια.

Στήν έρευνα του εγκεφάλου έχει ανοίξει δρόμους ένας Έλληνας επιστήμονας ονόματι Οικογόμου πού έζησε και απέθανε στή Βιέννη. Η έκταση της επιφανείας του φλοιού, πού περιβάλλει τή φαιά ούσία είναι πολύ μεγαλύτερη από τήν έκταση της επιφάνειας του ίδιου του εγκεφάλου, της ίδιας της φαιάς ούσίας, αν αυτή ληφθῆ ως σφαίρα δίχως τίς πτυχώσεις της. Αν απλώσω δηλαδή τήν επιφάνεια από τό ένα μέρος της φαιάς ούσίας, και από τό άλλο μέρος απλώσω τήν επιφάνεια του φλοιού, έφ' όσον ο φλοιός είσχωρετ μέ πτυχές μέσα στόν εγκέφαλο, θά παρατηρήσω ότι η έκταση του φλοιού είναι πολύ μεγαλύτερη. Τουτό συμβαίνει σέ όλα τά θηλαστικά ζῶα και ιδιαίτερα στόν άνθρωπο, όπου ο εγκέφαλος παρουσιάζει πάρα πολλές πτυχές, πού είσχωροῦν μέσα στή φαιά ούσία και έτσι μεγαλώνει πάρα πολύ η έκταση του φλοιού. Ότι υπάρχει στενώτατη σχέση του περικαλύμματος της φαιάς ούσίας μέ τή συνείδηση δέν υπάρχει καμμιά άμφιβολία. Ποιά όμως είναι η σχέση αυτή, ποιός είναι ο χαρακτήρας της σχέσεως αυτής, τουτό δέν έχει ακόμα διαπιστωθῆ, δέν έχει ακόμα καθορισθῆ από τήν επιστήμη.